

Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler

Sadi GEDİK

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz: XX. Yüzyılın başlarına kadar Orta Asya Türklüğünün ortak yazı dili olan Çağataycanın söz varlığı henüz tam olarak ortaya konabilmiş değildir. Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerden gerçek anlamda faydalanılabilmesi ve bunların değerlendirilebilmesi için Çağatayca eserlerin söz varlığının ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Bu makalede Son Dönem Çağatay Edebiyatı içerisinde değerlendirdiğimiz Baba Rahim Meşreb (1640-1711)'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde geçen deyimler tespit edilecektir. Makalede önce deyimler hakkında genel bilgiler verilecek sonra eserde geçen deyimlerin dikkat çeken bazı hususiyetleri ve sözdizimsel özellikleri belirtilecektir. Deyimlerde kullanılan kelimelerin kökeni bakımından sınıflandırılması yapılacaktır. Makalenin ekinde, deyimler alfabetik sıraya göre sıralanacak ve deyimlerin anlamları tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca deyim geçtiği beyitlerin numaraları sıralanmak suretiyle deyim kullanım sıklığı da belirtilmiş olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Deyim, Baba Rahim Meşreb, Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi, Çağatayca.

Idioms in Chagatai Kitab-ı Mebde-i Nur Masnavi

Abstract: Chagatai vocabulary which is a common written language of the Turks of Central Asia is not yet fully brought out until the beginning of the 20th century. There is a need to bring out Chagatai works' vocabulary in order to really take advantage of works written in Chagatai and for their evaluation. The idioms used in the Kitab-ı Mebde-i Nur Masnavi of Baba Rahim Mashrab (1640-1711), who we consider in the last period Chagatai Literature, will be determined in this article. First, the general information about the idioms will be given and then syntactic features and some conspicuous characteristics of idioms used in the work will be specified in this article. The classification in the terms of the origin of the words used in idioms will be done. Idioms will be arrayed in the alphabetical order and the meanings of the idioms will be tried to determine in the attached to the article. Also, the frequency of the using of the idiom will be specified with arraying the numbers of couplets that used idioms.

Key Words: Idiom, Baba Rahim Mashrab, Kitab-ı Mebde-i Nur Masnavi, Chagatai.

GİRİŞ

XV. yüzyılda Ali Şir Nevayi'nin öncülüğünde klasik bir dil olarak Orta Asya Türklüğünün ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesi XX. yüzyılın başlarına kadar bu özelliğini korur. Ali Şir Nevayi'den sonra Çağatay Türkçesi ile Orta Asya'da eser veren pek çok şair ve yazar yetişmiştir. Bunların genellikle Ali Şir Nevayi

etkisinde yetiştiklerini söylemek mümkündür. Ali Şir Nevayi'den sonra yetişen Çağatay şair ve yazarlarının oluşturduğu, 17. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden dönem, Çağatay edebiyatının dönemleri içerisinde Klasik Sonrası Dönem ya da Son Dönem Çağatay Edebiyatı şeklinde isimlendirilmiştir.

Baba Rahim Meşreb 1640 -1711 yılları arasında yaşamış Son Dönem Çağatay şairidir. Nemengan'da doğmuş, Kaşgar'da Afak Hoca tekkesinde yedi yıl kaldıktan sonra Orta Asya'da ve İslam coğrafyasında gezgin bir derviş olarak hayatını devam ettirmiştir. Mutasavvıf bir şair olmakla beraber tasavvuf dışı ve din dışı konularda da şiirler yazmıştır.¹

Kitab-ı Mebde-i Nur mesnevisi, Baba Rahim Meşreb tarafından yazılmış dinî-tasavvufî bir mesnevidir. Meşreb, eserini Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin Mesnevi'sinden ilham alarak yazmıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan Kitab-ı Mebde-i Nur, belli ölçüde şerh özelliği gösterir. Eserde 42 adet Mevlana'nın Mesnevi'sinden alınmış Farsça beyit bulunmaktadır. İki nüshanın karşılaştırılması neticesinde toplam 8908 beyitten oluşan Mebde-i Nur'da dini-tasavvufî hikâyeler ve gazeller bulunmaktadır. Eser, Çağatay Türkçesinin söz varlığı bakımından oldukça zengindir (Gedik, 2010: 39).

Bu makalede önce deyimler hakkında genel bilgiler verilecek ve sonra Mebde-i Nur'da geçen deyimlerin dikkat çeken bazı genel özellikleri ifade edilip özellikle bu deyimlerin sözdizimsel özellikleri ve deyimlerde kullanılan kelimelerin kökeni bakımından bir sınıflandırma yapılacaktır. Daha sonra tespit edilen deyimler, makalenin ekinde alfabetik olarak sıralanıp deyimlerin anlamları verilecek ve bu deyimlerin Mebde-i Nur'da hangi beyitlerde geçtiği belirtilecektir.

DEYİMİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Deyim, belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamda kullanılmasıyla oluşan sözdür. Deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlarlar (Aksan, 1995: 359-360).

Deyimler, halk arasında tıpkı atasözleri gibi az veya çok yaygın; ekseriye birkaç kelime, bazen tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmaya; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için

---

¹ Baba Rahim Meşreb ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fidancı (1994), Gedik (2010), Abdullah (1994) ve Tolkun (2001).

kullanılırlar. Deyimlerin esas karakteri bir hal ifade etmektir. Bunlarda atasözlerinde olduğu gibi hüküm unsuru bulunmaz. Çoğunda da kelimelerin gerçek manalarından başka manalar taşıdıkları görülür (TAD 1, 1992: VII).

Türkçe, deyimler açısından kendine özgü nitelikler gösterir. Doğaya sıkı sıkıya bağlı, anlatım sırasında doğadan yararlanan, olayları, durumları ve duyguları somut nesnelere dayanarak, somutlaştırma adımı verdiğimiz aktarmalar yoluyla dile getiren bir dildir. Bu yüzden deyimler, güçlü bir anlatımın tanığı durumundadırlar: *Aba altından değnek göstermek*, hem nalına hem mihına, etekleri zil çalmak, saçını süpürge etmek...(Aksan, 1995: 360)

Deyimlerle ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlarda ortak yönler olmakla beraber farklı yönler de işaret edilmiştir. Yukarıdakilerden başka konu üzerine çalışan uzmanlar tarafından yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

Deyimler (tabirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır (Elçin, 1986: 642).

Deyimleri çeşitli yönlerden betimleyen Palmer, sonuç olarak “deyimleri belki de diğer dillerde eşdeğerinin bulunmaması yoluyla tanımlayabiliriz” şeklinde ifade ettikten sonra “bu yaklaşım, gerçekte işlemeyecektir.” (Palmer, 2001: 119-120) diyerek aslında deyimleri tanımlamanın zorluğuna işaret etmektedir.

Her dilde, kuruluş anlamları, sözcüklerinin düz anlamlarından başka olan, kalıplaşmış birçok öbekler ve takımlar vardır. Anlamları ve yapıları kurallara bağlanamayan, açıklanması için derin incelemeler isteyen; incelenmemesi daha doğru olan; yapısını değiştirmeden, çok kez, başka dile çevrilemeyen bu kalıplaşmış takımlarla söz öbekleri de Türkçenin özelliklerinden sayılır. Bu çeşit takımlara, öbeklere deyim denir (Gencan, 1983: 264).

Türkiye Türkçesindeki Deyimler üzerine doktora tezi hazırlayan Sinan (2008:97), deyim için öne sürülen ortak özellikleri şöyle belirtir:

1. Sözcüklerden en az birinin düz/gerçek anlamının dışına çıkması,
2. Kimi durumlarda mantık dışılık,
3. Sözü ilgi çekici kılması,
4. Anlatım gücünü arttırması,
5. En az iki sözcükten söz öbekleri biçiminde kalıplaşmış olması,
6. Toplumun ortak benimsenen bir anlatım aracı olması.

Dilbilim çevresinde deyimlerin anlambilimsel ve bilişsel özellikleri üzerinde de durulmuştur. Anlambilimsel bakımdan deyimlerin çözümlenip

çözülmemeyeceği problemi dilbilimcileri meşgul etmiştir. Bu çerçevede deyimlerin sınıflandırıldığını görmekteyiz. *Az, orta ve çok çözümlenebilen* deyimler biçiminde sınıflandırılmasıyla birlikte *eğretilemeye benzeyen, şeffaf ve donuk deyimler* biçiminde sınıflandırmalar da yapılmıştır. Sonuç olarak “deyimleri birden çok sözcükten oluşan ve anlamı bileşenlerinden tahmin edilebilen birimler olarak kabul etmek mümkündür.” şeklinde ifade edilmiştir (Akkök, 2007: 20).

Bilişsel dilbilimciler deyim anlamını güdülenme kavramı ile ilişkilendirmişlerdir. Deyimler iki ayrı bilişsel özelliğe dayalıdır ve buna koşut olarak onlar için şu iki farklı güdülenme biçimi söz konusudur:

1. Kavramsal eğretilmelerle güdülenen ve eğretilmeli güdülenme özelliğine sahip eğretilmeye dayalı olan,
2. Düz değişmeceli güdülenmeye dayalı olan ve düzdeğişmeceye ya da uzlaşım sal bilgiye dayalı deyimler (Akkök, 2007: 21-22).

Edebi eseri meydana getiren şair ve yazarın, eserini oluştururken temel aracı dildir. Sanatçı, ürününü meydana getirirken dilin her türlü imkânından faydalanmaya çalışır. Dilin söz varlığı onun malzemesidir. Kelimeler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler vb. unsurlar sanatçının eserini oluşturmada vaz geçemeyeceği unsurlardır. Her yazar ve şair, bu unsurları kendi mahareti, üslubu ve anlayışı çerçevesinde kullanır. Dilin temel mantığına aykırı düşmeyecek şekilde yeni söyleyişler aramaya çalışır. Zamanla kendi üslubunu bulur.

Dil bir yandan konuşma dili olarak gelişirken diğer yandan da yazı dili olarak gelişimini sürdürür. Birbirinden tamamen ayrı olmamakla beraber yazı dili ile konuşma dilinin bir takım farklılıkları söz konusudur. Yazı dili daha kuralcı ve daha sağlam bir görüntü verirken konuşma dili daha esnek ve daha pratik bir görüntü sergiler. Yazı dilinin ve konuşma dilinin temel malzemesi aynı olmakla beraber konuşma dilindeki bir takım unsurların yazı dilinde bulunmadığını görürüz. Ancak zamanla yazı dili konuşma dilinden faydalanır. “Kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık” (Ergin, 1985: 3) olan dil böylece zenginleşir. Özellikle toplumun anonim ürünü olan atasözü ve deyimlerin geniş halk toplulukları tarafından tabii bir şekilde üretilmesi, öncelikle konuşma dilini zenginleştirir. Maharetli şair ve yazarlar halkın ürettiği bu atasözü ve deyimleri ustalıklı zaman içinde yazı diline dahil ederler.

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhun Abideleri'nden bugüne kadar ortaya konan yazılı metinlerinde atasözü ve deyimlerin zenginliğini görmek mümkündür. Yazıtların dilinde; *kergek bolmak* ‘ölmek, vefat etmek’, *atı küsi yok bolmak* ‘adı sanı yok olmak’, *otça borça kılmak* ‘ateş gibi bora gibi

gelmek', *işig küçüg birmek* 'hizmet etmek' gibi deyimler (Aksan, 2001: 36) Türkçenin deyim üretme kabiliyetine hemen işaret etmektedir.

MEBDE-İ NUR'DA GEÇEN DEYİMLER ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi, deyimler bakımından oldukça zengin bir görünüm sergilemektedir. Eserde toplam 445 adet deyim kullanılmıştır. Bu deyimler içerisinde en fazla organ adları ile yapılmış deyimlerin varlığı dikkat çekmektedir. Organ adları dilde temel kelimelerden olup işlek olarak kullanılan kelimelerdir. Bu deyimlerde organ adı olarak; kol (el anlamında), baş, yürek, ayak, köz (göz), kulak, til (dil), bağır, kucak, köngül (gönül), ten, tiş (diş), ağız, bil (bel) kelimeleriyle beraber, Arapça ve Farsça organ adlarından da şunlar; dehan (ağız), dest (el), ser (baş), dil (gönül), sine (göğüs), kadem (ayak), pay (ayak), dide (göz), ayn (göz), çeşm (göz), guş (kulak), bal u per (kol ve kanat), zeban (dil), çeng (pençe), gerden (boyun), kadd (boy), kamet (boy), leb (dudak), vücut, reg (damar), ruy (yüz) ve kalp kelimeleri kullanılmıştır.

Mebde-i Nur'da organ adları ve insan bedeni ile ilgili kelimelerle yapılmış 257 adet deyim bulunmaktadır. Demek ki toplam 445 deyimden 257'si organ adları ve vücutla ilgili kelimelerle yapıldığını göre oran olarak yarıdan daha fazlası bu şekilde yapılmış deyimlerden oluşmaktadır. Bu durum, deyimlerin oluşturulmasında organ adlarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Organ adı olarak Türkçe organ adlarının yanında Arapça ve Farsça organ adlarının da deyim yapımında rahatlıkla kullanıldığı görülmektedir. En fazla yürek-köngül-dil-kalp kelimeleriyle toplam 50 deyim yapılmıştır. Sonra ikinci sırada kol (Çağatay Türkçesinde el anlamında) dest-bal u per kelimeleriyle 48 deyim yapılmış, ve sırayla baş-ser kelimeleriyle 32 deyim; köz-dide-ayn-çeşm kelimeleriyle 30 deyim; ayak-kadem-pay kelimeleriyle 17 deyim; kulak-guş kelimeleriyle 9 deyim; kan-hun kelimeleriyle 9 deyim; bağır-sine kelimeleriyle 7 deyim; gerden-boyun kelimeleriyle 7 deyim; yüz-ruy kelimeleriyle 6 deyim; til-zeban kelimeleriyle 5 deyim; bil (bel) kelimesiyle 3 deyim; akıl kelimesiyle 3 deyim; kadd-kamed kelimeleriyle 2 deyim yapılırken; kucak, tiş, dehan, leb, vücut, reg, çeng ve sakal kelimeleriyle birer deyim yapılmıştır.

Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi ve burada geçen deyimler, Türkçenin dil ilişkileri kapsamında önemli ve ilginç örnekler sunar.

Türklerin İslamiyeti kabul etmesi ile beraber Türkçe, Arapça ve Farsça ile çeşitli boyutlarda ilişki halinde olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda bu ilişki en üst düzeye çıkmıştır. Türkçe dil ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Lars Johanson, Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler adlı eserinde bu ilişkileri *Kopyalama* kavramı ile karşılar ve dil ilişkilerinin bir çeşit *Genel Kopyalar*,

Seçilmiş Kopyalar ve Karışık Kopyalar olmak üzere üç şekilde olduğunu ifade eder. “Türk dilleri bilhassa İran, Moğol, Ural ve Slav dilleriyle olan ilişkilerinde hem “alıcı” hem de “verici” durumundaydılar. Yerleşikler Arapça ve Farsçadan, göçebeler ise Moğolcadan olmak üzere Türk dillerinin hepsi ödünç kelimeleri serbestçe almışlardır. Türkçenin kelime hazinesinden başka dillere geçen kelimelerin sayısı da az değildir.” (Johanson, 2007: 25-37).

Kitab-ı Mebde-i Nur'da geçen *başına hāk saçmak* ile *başına tofrak saçmak*, *köngül üzme* ile *dilini üzme*, *çeşm-ter bolmak* ile *didesi ter bolmak*, *çeşmini tikmek* ile *dide tikmek* aslında aynı deyimlerdir. Türkçe-Farsça eş anlamlı kelimelerin yer değiştirmesinden başka bir fark yoktur. Anlıyoruz ki Türkçe ile Farsça arasındaki ilişki, yukarıda belirtilen *Kopyalama* çeşitlerini deyimlerde görece kadar ileri seviyededir. Buradaki *kopyalama* deyim içerisinde Türkçe ya da Farsça sentaktik tercihler şeklinde de görülebilmektedir: *yaka çāk kılmak* = *yakasını yırtmak*=*giriban çāk kılmak*=*sinesi çāk kılmak*=*çāk-ı giribān bolmak* deyimleri “*üzüntüden ve pişmanlıktan yakasını yırtmak, feryat etmek*” anlamındaki aynı deyimlerdir. *Gam yemek*=*gam-hār bolmak*, *guş-ı dil birle işitmek*=*can kulağı birle işitmek* yukarıdaki deyimlerde olduğu gibi aslında aynı deyimlerdir. Bu deyimlerde sadece Türkçe ve Farsça unsurların çeşitli biçimlerde değiştirilmesiyle kullanılmıştır. Bütün bunlar Türkçe ile Farsça arasındaki ilişkilerin çeşitliliğini ve seviyesini göstermektedir. Buradaki kopyalamanın yönü, ayrı bir araştırma konusu olarak durmaktadır.

Türkçede, insanın iç dünyasının zenginliklerini, duygularını, duygularındaki ayrıntıları anlatmaya yönelik yüzlerce deyim, atasözü ve kalıp söz görmek mümkündür. Bu çerçevede Kitab-ı Mebde-i Nur'da “köngül” kelimesiyle yapılmış *köngül üzme*, *könglini almak*, *könglini tapmak*, *könglige kitab bolmak* gibi 12 deyimle karşılaşılırken gönül anlamına gelen “dil” kelimesiyle yapılmış *dil bermek*, *dil bağlamak*, *dildin çıkarmak*, *dil tapşurmak*, *dilige derd tüşmek*, *dili titremek* gibi 35 deyimle karşılaşmaktayız. Ayrıca “yürek” kelimesiyle yapılmış *yürekke taş urmak*, *yüregini dağlamak*, *yürek kan eylemek* olmak üzere 3 deyim bulunmaktadır. Bunlardan başka eserde duygu ifade eden *gam yemek*, *cuş urmak*, *ah urmak*, *bağrı köymek*, *canı titremek*, *kalbi pare bolmak* gibi pek çok deyim bulunmaktadır.

Mebde-i Nur'da tespit ettiğimiz deyimlerde kullanılan sembollere eserin konusu ve muhtevaı açısından daha özel anlamlar vermek mümkündür. Eserde “*yol*” sembolü ile yapılmış *yolını tutmak*, *yolge kırmek*, *yol adaşmak*, *yol tapmak*, *yoldın kaytmak*, *yolda kalmak*, *yoldın kalmak* gibi 21 deyimle karşılaşırız. Bu deyimlerde kullanılan “*yol*” sembolüne genel olarak tasavufi anlam çerçevesinde “*dervişin, müridin tasavvufi hayat süreci, dini ve tasavvufi anlayış, seyr-i süluk, kamil insan olma süreci*” şeklinde düşünmek mümkündür. Dolayısıyla “*yol*” sembolü ile yapılmış deyimler bu meydana

anlamlandırılabilir. Mesela *yolge kırmak* deyimini için “*tasavvufî hayat tarzına uygun davranmak*”, *yol adaşmak* deyimine “*dini ve tasavvufî hayat tarzından uzaklaşmak*” şeklinde daha özel anlamlar verilebilir.

Bu çalışmada deyimlerin kullanım sıklığı da tespit edilmiştir. Dolayısıyla hangi deyimlerin diğer eserlerde daha çok karşılaşılabileceği hakkında da bir fikir vermektedir. Metinde en sık kullanılan deyim; *karma karışık bırakmak, karıştırmak, bozmak* anlamlarındaki *berhem urmak* deyimini olup 29 defa kullanılmıştır. *Kadem koymak* 28 defa, *cüş urmak* 27 defa, *ah urmak* deyimini 25 defa kullanılmıştır. Tamamen Farsça olan *sabit-kadem* deyimini 19 defa kullanılırken, yine Farsça bir deyim olan *ciğer-bend* 18 defa kullanılmıştır. Kullanım sıklığına göre diğer bazı deyimler şöyle sıralanmaktadır: *çeng salmak* 18 defa, *dem urmak* ve *koldın kıtmek* deyimleri 17’şer defa, *kan yıglamak* ve *laf urmak* 16’şar defa; *ibret almak, dest urmak, kol yumak, dest ü pây urmak, rû birmek* deyimleri 14’er defa kullanılmıştır. *Çarh urmak* ve *yolge kırmak* 13’er defa, *serber urmak* 12 defa, *tay urmak* ve *yol adaşmak* 11’er defa, *ser urmak* 10 defa, *kolge kırmak* 9 defa, *defter açmak* ve *yolda kalmak* 8’er defa kullanılmıştır. *Yolge salmak, yolını açmak, yolını bağlamak, baş urmak, gam yemek, gerdeni ham kılmak, yaka çäk kılmak, közüngni nûri kıtmek, leb açmak, perdesini yırtmak* deyimleri 7’şer defa kullanılmıştır. *Hatirige kılmek* ve *kolunğdın birmek* 6’şar defa; *kulak salmak, güş-mâl birmek, başını urmak* deyimleri 5’er defa kullanılmıştır. *Dâstân açmak* deyimini 4 defa kullanılmış, diğer deyimler ise üç ve daha az kez kullanılmıştır.

Mebde-i Nur’da geçen deyimlerde yardımcı fiil olarak en fazla *urmak* fiilinin kullanılması dikkat çekmektedir. Otuz farklı deyim *urmak* yardımcı fiili ile yapılmıştır. Ayrıca *urmak* yardımcı fiili ile yapılan deyimler, kullanım sıklığı bakımından da en önde gelmektedirler.

Bazı deyimlerin anlamı tespit edilememiştir. Bu deyimlerin, dilbilim çevresinde deyimlerin sınıflandırılmasında *az çözümlenebilen deyimler* şeklinde ifade edilen deyimlerden olduğunu tahmin ediyoruz: *âb u reng birmek, başını kalem yapmak, cismini kalem kılmak, gerden urmak, kalem urmak, mum kılmak, sofradın çörek açmak, kan yutmak* vb.

KİTAB-I MEBDE-İ NUR’DA GEÇEN DEYİMLERİN SÖZDİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

Araştırmacılar tarafından deyimlerin çeşitli özelliklerine göre sınıflandırıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada geçen deyimler, yapısal olarak iki yönden sınıflandırılacaktır. Önce özellikle Zeynep Korkmaz’ın yapmış olduğu sınıflandırmadan (Korkmaz, 2007: 837-861) faydalanarak bir sınıflandırma yapılacaktır. Daha sonra ise deyimler, kullanılan kelimelerin kökeni bakımından sınıflandırılacaktır. Deyimleri genel olarak iki gruba ayırmak mümkündür: İsim

grubu şeklindeki deyimler ve birleşik fiil grubu şeklindeki deyimler. İsim grubu şeklindeki deyimlerin sayıca çok az olduğu, deyimlerin daha çok birleşik fiil yapısında oldukları görülecektir. Mebde-i Nur'da 12 deyim isim grubu şeklindedir. Birleşik fiil yapısındaki deyimler ise 433 adettir. Yapılacak olan tasnifte özellikle birleşik fiil yapısındaki deyimlerin unsurlarına göre alt grupları oluşturulacaktır.

İsim Grubu Yapısındaki Deyimler

zebân-ı kûteh, aklı saqat, bahâsı ikki pul, ciger-bend, çeşm-i aḥvel, cānıdın sîr, dest-vasî'lik, dîdesin aldıda, dil ü dîde rûşeni, kûtâh aql, kûteh-nazar, yol açık.

Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimler

Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

âftâb tutul-, aklı yet'alma-, bağı köy-, başı çayna-, başı kit-, behri açıl-, cānı çık-, cānı titre-, cānı kit-, dest ü pâ kuru-, dest yetiş-, dili titre-, dîni kit- dili uyğan-, eşer qal-, imānı köy-, qahrı kil-, qararı qalma-, kârvân kitti, qolı bağlan-, közi tüş-, köziñg çıksın!, köz yumul-, közüñgni nûri kit-, regi titre-, reng-ü rûyı uç-, müşkili açıl-, nefes tutul-, sâyesi tüş-, nazarı tüş-, pâyı bağlan-, ma' rifet qapısı açıl-.

Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

âb-ı dîde tøk-, âb u reng bir-, âb-rûy tap-, âb-rûy tile-, âb-rû tøk- âh ur-, 'ahdîñgni boz-, âh-ı serd ur-, âzâr bir-, âzârını kör-, bâl u perini tûzet-, bâl u per ur-, baş köterme-, baş ur-, başını ur-, bâtın çeşmini aç-, behre tap-, berhem ur-, başını yi-, bil bağla-, berhem yi-, behri açıl-, biliñgni bağla-, cān bağışla-, cihānnı toyını kör-, cûş ur-, cānını bir-, çarḥ ur-, çeng sal-, çeşm bağla-, çeşm-i dilni aç-, çeşmini tik-, âmānını tut-, dāmen-i devletni tut-, dāmenini qoyma-, dāmenni yığ-, dāne-i ihlāşnı ik-, (bir şeyden) dāstān aç-, (bir şeyden) defter aç-, defterni bit-, defter-i işqdın gepür-, dehānnı bağla-, dem al-, dem urma-, derd kör-, derdni aç-, dest bir-, dest ur-, dest ü pâ yetür-, destîñgni taşla-, destini al-, destini uzat-, dest tap-, dest tigür-, dest tut-, dest ü pây ur-, dîde aç-, dîde tig-, dîde tik-, dil aç-, (bir şeye) dil bağla-, dil ber-, dil tapşur-, dilni boz-, dilini uygat-, dilini üz-, dilni arıt-, dost tut-, dükân aç-, (bir şeyin) dükānı kur-, dūrni saç-, elem tart-, esb-i dilni dağla-, ğam ye-, gerden bir-, gerden ig-, gerden ur-, gerdenini sın-, gevherni aç-, gûş-māl bir- gûş-māl tap-, gûş-māl tig-, Ḥaḳ'nı sat-, ḥalqı mālın yığ-, ḥāne-i dilni süpür-, helâl loqma yetkür-, himmetdin kemer bağla-, ḥün-ābe tøk-, ḥün-ābe yut-, ḥün-ı ḥasūdın ye-, ḥünını tøk-, ḥün yut-, ikki dünyānı kilidini tap-, ikki işni başını tut-, hüner ur-, 'ibret al-, imānını sat-, imān kiltür-, işikini bağla-, qadem qoy-, (bir şeyin) qadrin bil-, qalem ur-, qan yığla-, qan yut-, kâse-i ḥün yut-, (bu yolda) kemer bağla-, keyfiyet al-, qol bir-,

kolunġnı saġla-, kol uzat-, kōnġül üz-, kōnġlin aġrıt-, (birinin) kōnġlini al-, kōnġlini tap-, kolnı ur-, kolnı tart-, kol köter-, kol yu-, kolnı tut-, kolnı sal-, kolnı öp-, kolunı üz-, köz tik-, köz tut-, közünġ aç-, kucaġ aç-, küçe-i teslimni tut-, kulaġ sal-, lāf ur-, (bir şeyden) leb aç-, maġām tut-, maşlahat körset-, mātem tut-, menzil bir-, menzil tut-, merdni ser-riştesini boz-, mülk-i dilni aç-, mülk-i dilni boz-, nāmını tut-, nazar tap-, özini taşla-, özini ur-, pā tut-, pāy koy-, perdesini yırt-, perde tut-, rāhat kör-, rāh tut-, rāh-ı ‘ācizlikni tut-, rāhını baġla-, rāh-ı vefā tut-, rū bir-, rişe-i ihlāş tut-, sāyebān izle-, sāyebān tile-, ser aç-, ser ur-, ser-ber ur-, serini koy-, söz ur-, sūġan aç-, şevketni aç-, řā‘atın sat-, řabl kaġ-, řac u taġt taşla-, řay ur-, tekebbür üyini boz-, telbisni yi-, terāzūni řur-, tilni saġla-, tüġün sal-, tüş kör-, ümid üz-, vefāmı yolnı tut-, vücūdını sındır-, yaġasını tut-, yaġasını yırt-, yol adaş-, yol az-, yol tap-, yol tart-, yolnı aç-, yolnı baġla-, yolnı tut-, yolnı ur-, yurtnı tut-, yükünġni yükle-, yüregini daġla-, yüz öġür-, zamiriġ rāzını açma-, zebān aç-, zebān-ı fitneler aç-, yār-ı ġār bol-, közünġni aġı bol-, mühr şıl-, nīm-niġā şıl-, mā vü menī şıl-.

Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

‘adem şehriġe kir-, ayaġıġa yıġıl-, başıdın aylan-, başıġe yit-, başınġa tüş-, başke tüş-, bir birini dāmenige yapuş-, cān řulaġıdın işit-, cānıdın keç-, (birinin) çenġalige tüş-, dāmġe tüş-, destidin kit-, destinġe kir-, dildin çıġar-, dilġe tōkül-, dilġe ur-, dilġa yetüş-, dünyage kil-, gerdenige řal-, ġānmānıdın keç-, ġātırıdın çıġ-, ġātırıġe kil-, ġūşıġe kil-, igri yoldın řayt-, řazādın řaç-, řolġe kir-, řolġe al-, řolġe kil-, řolġe tut-, (birinin) řolġe bir-, (birinin) řolġe tüş-, řoluġıdın kil-, şoldın al-, şoldın kit-, şoldın üz-, řoluġıdın birme-, řulaġıġa al-, menzildin çıġ-, nār-ı işġıġa tutaş-, pāyıġe yıġıl-, sāye-i merdġe yıġıl-, suvġe tüş-, yādıdın çıġ-, yādıġe kil-, yādıġa tüş-, yādınġa al-, yolda řal-, yolda koy-, yoldın az-, yoldın çıġ-, yoldın řal-, yoldın řayt-, yoldın koy-, yolġa sal-, yolġe řal-, yolġe kir-, yolġe tüş-, tevsen-i himmetke min-.

Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

āzāde tut-, başı bilen kit-, (bir şeyden) bir řadem çıġma-, cān řulaġı birle işit-, cān řulaġı birle aġġla-, cūdā tüş-, ġūş-ı dil birle işit-, ġoş kil-, ġūş kit-, (birini) kem kör-, mukaddem tut-, taġsın qal-, vāpes tüş-, eşer řıl-, sābit-řadem bol-, perde bol-, bāl u per bol-, deryā-dil bol-, dü reng bol-, engüş- nümā bol-, ser-gerdān řıl-, çeşm-ter bol-, dest-i kūteh bol-, dirah-ı bī-şemer bolma-, rū-gerdān bol-, ġām-ġār bol-, derd-i seri bol-, mūm řıl-, mum it-, neseb bāzārını ġarġı bol-, çāk-ı ġirībān bol-.

Özne + Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

‘ayn yerge tüş-, başı arşke yet-.

GEDİK, Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler .....

Yer Tamlayıcısı + Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

‘ālemğa şūr sal-, baħrge ğavta ur-, baħye-i imānge reng ü riv sal-, başına ħāk saç-, başına tofrağ saç-, dāmenige āteş tüş-, dāmenige dest ur-, dīdesidin ħūn tōk-, dilge cā kııl-, dilge cā bol-, dilige derd tüş-, dilge ğam tüş-, dilge şek keltür-, ħātırige yüz girih sal-, ikki közidin ħan tōk-, kiştidin dest köter-, (-dın) ħol köter-, könglige naqş kııl-, könglige cā bir-, könglige ziyā ber-, közidin ħūn tōk-, muşibet tonıdın dāmān izle-, mülk-i naħvetke alev sal-, nazarnı dilge ħoy-, öz ayağına tişe ur-, pāyige baş ħoy-, pāyige dām tüş-, sīnesige seng ur-, sofradın çörek aç-, tenidin cān çık-, yoluñğa baş ur-, yürekke taş ur-, zehrdin ħalvā pişür-, zehrni üstige engübīn ħoy-.

Yer Tamlayıcısı + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

köngüldin dūr bol-, defteridin saħt tig-, anadın peşimān kil-, seride sāyebān bol-, dilge naqş kııl-, baş üstide sāyebān bol-

Nesne + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

başını ħalem yap-, başını keraħt kııl-, bilini ihlāşdın kemer bağla-, canını teng kııl-, dāmenini mażbūţ uşla-, destiñgni kūtah eyle-, dīdeni nemnāk kııl-, dīdeni rüşen kııl- dilini pākize kııl-, dilini süst kııl-, dilini şād it-, dilni ğubār kııl-, gerdeni ħam (kııl-), giribān çāk (kııl-), ħaddiñgni ħam kııl-, ħademni ilgeri ħoy-, ħāmetini nūn eyle-, ħoluñgni kūtāh eyle-, nazarnı ilgeri ħoy-, seferni piş tut-, seferni ilgeri tut-, yakā çāk (kııl-), yaħa çāk eyle-, yürek ħan eyle-, sīnesini çāk kııl-, sīnelerni ħālī kııl-, bağrını ħūn kııl-, başını fāriğ kııl-, cismini ħalem kııl-, māl ħabs it-, ser-riştedin cüdā bol-.

Yer Tamlayıcısı + Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

ħolige raħtı (bolma-), arşke başı yetüş-, başına belā kil-, başına kühlar tüş-, könglige ğayret tüş-.

Zarf + Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

bī-cā oħ at-, bir nefesde yetti deryānı yut-, ħālī cām iç-, kirāğa iş buyur-, sarı ħadem ħoy-, yıķılğanda ħolını al-, bī-perde süħan kııl-.

Nesne + Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

dilni ğaflet bas-.

Zarf + Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

saħal akarıp tiş tüş-.

Nesne + Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

dāne’i ħuşk cāyige sep-, tınāb-ı bendeligin boynuñğa sal-, ğayrnı dildin çıkar-, ħāk-i pāyın közge sürt-

Zarf + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

köz açıp yakın bil-

Özne + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

zebânı beste bol-, sînesi kebâb bol-, didesi ter bol-, dil dü-nîm bol-, dili sefid bol-, bağırî âb bol-, qalbi pâre bol-

Yer Tamlayıcısı + Özne + Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

bir yaqadın ikki bâk baş köter-

Zarf + Özne + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

qayğudın qaddı kemân bol-

Özne + Yer Tamlayıcısı + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

dıraht şemerge yatar bol-

Yer Tamlayıcısı + Özne + Yer Tamlayıcısı + Özne + Fiil Yapısındaki

Deyimler

qolda nâmı kûzede âbı bolma-

**KULLANILAN KELİMELERİN KÖKENİ BAKIMINDAN
DEYİMLERİN SINIFLANDIRILMASI**

Unsurlarının Tamamı Türkçe Olan Deyimler

kol bir-, işikini bağla-, kan yığla-, kan yut-, qolı bağlan-, bağırî köy-, başı çayna-, başı kit-, közi tüş-, köziñg çıksın!, köz yumul-, baş köterme-, baş ur-, başını ur-, başını yi-, bil bağla-, biliñgni bağla-, qoluñgni saqla-, qol uzat-, köñgöl üz-, köñglin aqrıt-, (birinin) köñglini al-, köñglini tap-, qolnı ur-, qolnı tart-, qol köter-, qol yu-, qolnı tut-, qolnı sal-, qolnıöp-, qolunı üz-, köz tik-, köz tut-, közüñg aç-, kucağ aç-, kulak sal-, özini taşla-, özini ur-, söz ur-, vücudını sındır-, tilni saqla-, tügün sal-, tüş kör-, yaqasını tut-, yaqasını yırt-, yol adaş-, yol az-, yol tap-, yol tart-, yolnı aç-, yolnı bağla-, yolnı tut-, yolnı ur-, yurtnı tut-, yüküñgni yükle-, yüregini daqla- yüz ögür-, ayacağığa yıkıl-, başdın aylan-, başıge yit-, başıñga tüş-, başke tüş-, qolge kir-, qolge al-, qolge kil-, qolge tut-, (birinin) qolıge bir-, (birinin) qolıge tüş-, qoluñgdın kil-, qoldın al-, qoldın kit-, qoldın üz-, qoluñgdın birme-, kulakğa al-, suvge tüş-, yolda qal-, yolda qoy-, yoldın az-, yoldın çık-, yoldın qal-, yoldın qayt-, yoldın qoy-, yolğa sal-, yolge qal-, yolge kir-, yolge tüş-, yol açık. igri yoldın qayt-, (-dın) qol köter-, yürek kan eyle- yıkılğanda kolnı al-, yolunğa baş ur-, yürekke taş ur-, başı bilen kit-, közüñgni aqrı bol-, başına tofrağ saç-, köz açıp yakın bil-, ikki işni başını tut-, saqal akarıp tiş tüş-, ikki közidin kan tök

Fiili Türkçe, Diğer Unsurları Arapça Olan Deyimler

aklı yet'alma-, dīni kit-, eşer al-, ĩmānı köy-, arārı alma-, müşkili aıl-, nazarı t ş-, 'ahdınĝnı boz- , hüner ur-, 'ibret al-, ĩmānını sat-, ĩmān kiltür-, maām tut-, menzil bir-, nazār tap-, menzil tut-, maŝlaat körset-, rāat k r-, h atırdın ı-, azādın a-, menzildin ı-, eşer ıl-, h atırige kil- dünyage kil-, mukaddem tut-, tas n al-, şevketni a-, mühr ıl-, t 'atın sat-, ay ur-, terāz nı ur-,  m d  z-, derd k r-, derdni a-, (bir şeyin) adrin bil-, alem ur-, keyfiyet al-, (bu yolda) kemer baĝla-, elem tart-, ahrı kil-, nefes tutul- , H a'nı sat-, tal a-, telb sni yi-.halknı m lın yıĝ-, hel l loma yetkür-, 'adem ŝehriye kir-, n r-ı iŝıĝa tutaş-, s bit-adem bol-, defter-i iŝdın gep r-, ametini n n eyle-, s nelerni h l  ıl-, cismini alem ıl-, m l h bs it-, s nesi keb b bol-.

Fiili Türkçe, Diĝer Unsurları Farsa Olan Deyimler

 ft b tutul-, c nı ı-, c nı titre-, c nı kit-, dest yetiş-, dili titre-, dili uyĝan-, k rv n kitti, regi titre-, p yı baĝlan-,  h ur-, berhem ur-, berhem yi-, c n baĝıŝla-, c ŝ ur-, c nını bir-, ar ur-, eng sal-, eŝm baĝla-, eŝmini tik-, d m nını tut-, d menini oyma-, d menni yıĝ-, (bir şeyden) d st n a-, (bir şeyden) defter a-, defterni biti-, deh nnı baĝla-, dem al-, dem urma-, dest bir-, dest ur-, destinĝni taşla-, destini al-, destini uzat-, dest tap-, dest tig r-, dest tut-, d de a-, d de tig-, d de tik-, dil a-, (bir şeye) dil baĝla-, dil ber-, dil tapşur-, dilni boz-, dilini uyĝat-, dilini  z-, dilni arıt-, dost tut-, d k n a-, (bir şeyin) d k nın ur-, d rni sa-, h nını t k-, h n yut-, ĝam ye-, gerden bir-, gerden ig-, gerden ur-, gerdenini sın-, gevherni a-, adem oy-, l f ur-, (bir şeyden) leb a-, m tem tut-, n mını tut-, p  tut-, p y oy-, perdesini yırt-, perde tut-, r h tut-, r hını baĝla-, r  bir-, s yeb n izle-, s yeb n tile-, ser a-, ser ur-, serini oy-, sühan a-, zeb n a-, c nıdın ke-, (birinin) eng lige t ş-, d mge t ş-, destidin kit-, destinĝe kir-, dildin ıar-, dilge t k l-, dilge ur-, dilĝa yet ş-, gerdenige al-, h nm nıdın ke-, h ŝıge kil-, p yige yııl-, y dıdın ı-, y dıĝe kil-, y dıĝa t ş-, y dıĝa al-,  z de tut-, c d  t ş-, hoş kil-, h ŝ kit-, (birini) kem k r-, v pes t ş-, perde bol-, behri aıl-, s yesi t ş-,  z r bir-,  z rnı k r-, behre tap-, behri aıl-, m m ıl-, m m it-, d desin adlıda, g ŝ-m l bir-, esb-i dilni daĝla-, dest   p y ur-, g ŝ-m l tap-, g ŝ-m l tig-, h ne-i dilni süpür-, h n- be t k-, h n- be yut-, k se-i h n yut-, n m-niĝ  ıl-, dest   p  kuru-, ser-ber ur-, b l u perini t zet-, reng-  r yı u-, b l u per ur-, eŝm-i dilni a-, dest   p  yet r-,  b-

ı dide t k-,  b u reng bir-,  b-r y tap-,  b-r y tile-,  b-r  t k-, s ye-i merd ge yıķıl-, b l u per bol-, dery -dil bol-, d  reng bol-, eng şt-n m  bol-, ser-gerd n ķıl-,  eşm-ter bol-, dest-i k teh bol-, dıraht-ı b -şemer bolma-, r -gerd n bol-,  am-h r bol-, m  v  men  ķıl-,  ak-ı gir b n bol-, d menige  teş t ş-, d menige dest ur-, d desidin h n t k-, dilge c  ķıl-, dilge c  bol-, dilige derd t ş-, kiştdin dest k ter-, k n glige c  bir-, zeb ni beste bol-, d desi ter bol-, dil d -n m bol-, dili sefid bol-, p yige d m t ş-, tenidin c n  ık-, seride s yeb n bol-, canını teng ķıl-, destin ni k tah eyle-, d deni nemn k ķıl-, d deni r şen ķıl-, dilini p kize ķıl-, dilini süst ķıl-, dilini ş d it-, gerdeni  am (ķıl-), gir b n  ak (ķıl-), ser-riştedin c d  bol-, bi-perde s  an ķıl-, merdni ser-riştesini boz-, d ne'i  uşk c yige sep-.

İlk Unsuru Farsça, Diğerleri Türkçe Olan Deyimler

c n  ulağıdın işit-, cih nı toyını k r-, p yige baş  oy-, b -c  o  at-, kir ga iş buyur-, c n  ulağı birle işit-, c n  ulağı birle ağla-.

İlk Unsuru Arapça, Diğerleri Türkçe Olan Deyimler

ma'rifet  apısı a ıl-, vef nı yolını tut-, arşke başı yet ş-, tekebb r  yini boz-, sofradın  orek a -,  ademni ilgeri  oy-, nazarnı ilgeri qoy-, seferni ilgeri tut-.

Türkçe + Arapça + Türkçe Yapıdaki Deyimler

başı arşke yet-, k z n ni n ri kit-,  ayn yerge t ş-, k n glige naş ķıl-, k n glige ziy  ber-, başını f riğ ķıl-, başını  alem yap-,  olige rahtı (bolma-), başına bel  kil-, k n glige ğayret t ş-, (bir şeyden) bir  adem  ıkma-, sarı  adem  oy-.

Türkçe + Farsça + Türkçe Yapıdaki Deyimler

birbirini d menige yapuş-, başına h k sa -, közidin h n t k-, anadın peşim n kil-, başını keraht ķıl-, k n g ldin d r bol-,  olu n ni k t h eyle-, bağrını h n ķıl-, yaka  ak (ķıl-), yaka  ak eyle- başına k hlar t ş-, bağrı  b bol-

Arapça + Farsça + Türkçe Yapıdaki Deyimler

himmetdin kemer bağla-, z m ri n  r zını açma-, mülk-i dilni a -, mülk-i dilni boz-, b tın çeşmini a -, derd-i seri bol-,  alem a ş r sal-, t c u taht taşla-, bağrge  avta ur-, nazarnı dilge  oy-, s nesige seng ur-, defteridin saht tig-,  addin ni  am ķıl-, seferni piş tut-, s nesini  ak ķıl-, h l  c m i -,  ayrnı dildin çıkar-,  albi p re bol-.

Farsça+ Arapça + Türkçe Yapıdaki Deyimler

yâr-ı gâr bol-, hûn-ı hasûdın ye-, zebân-ı fîtneler aç-, rişe-i ihlâş tut-, râh-ı vefâ tut-, râh-ı 'âcizlikni tut-, küçe-i teslîmni tut-, âh-ı serd ur-, dâne-i ihlâşni ik-, dâmen-i devletni tut-, tevsen-i himmetke min-, dilge ğam tüş-, dilge şek keltür-, zehrdin hâl vâ pişür-, dilge naqş kııl-, dâmenini mazbûh uşla-, dilni ğubâr kııl-, dilni ğaflet bas-.

Diğerleri

bahâsı ikki pul (F+T+F), dil ü dîde rûşeni (F+F+F), baş üstide sâye bân bol- (T+T+F+T), öz ayağına tîşe ur- (T+T+F+T), ğuş-ı dil birle işit- (F+F+T+T), hâk-i pâyin közge sürt- (F+F+T+T), ikki dünyânı kilidini tap- (T+A+F+T), kaygudın kıaddı kemân bol- (T+A+F+T), bilini ihlâşdın kemer bağla- (T+A+F+T), dıraht şemerge yatar bol- (F+A+T+T), tınâb-ı bendeligin boynuñğa sal- (A+F+T+T), zehrni üstige engübün koy- (F+T+F+T), muşibet tomıdın dâmân izle- (A+T+F+T), hâtırige yüz girih sal- (A+T+F+T), mülk-i naḥvetke alev sal- (A+A+T+T), neseb bâzârını ğarķı bol- (A+F+A+T), baḥye-i imânge reng ü riv sal- (F+A+F+F+T), kıolda nâmı kûzede âbı bolma- (T+F+F+F+T), bir nefesde yetti deryânı yut- (T+A+T+F+T), bir yaķadın ikki bâk baş köter- (T+T+T+F+T+T), zebân-ı kûteh (F+F), ciger-bend, cânıdın sîr (F+F), aķlı saķat (A+A), çeşm-i aḥvel (F+A), dest-vasi'lik (F+A), kûtâh aķl (F+A), kûteh-nażar (F+A).

SONUÇ

Son Dönem Çağatay şairi Baba Rahim Meşreb tarafından yazılan Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi deyimler bakımından zengin bir görünüm sergilemektedir. Eserde toplam 445 deyim geçmektedir. Bu deyimlerin 12'si isim grubu şeklindeki deyimler, 433'ü ise birleşik fiil şeklindeki deyimlerdir. Görüldüğü gibi birleşik fiil şeklindeki deyimler, isim grubu şeklindeki deyimlere göre kat kat fazladır. Deyimleri, unsurlarının sayısı göre değerlendirdiğimizde en fazla iki unsurdan oluşan deyimlerin varlığı dikkat çekmektedir.

Mebde-i Nur'da baş, yürek, ayak, köz vb. organ adları ve insan bedeni ile ilgili kelimelerle yapılmış 257 deyim mevcuttur.

Könğül üzmek = dilini üzmek, başına tofrak saçmak = başına hâk saçmak gibi eş anlamlı Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerle aynı deyim farklı varyantları olan pek çok deyimle karşılaşmaktayız.

Eş anlamlı *köngül*, *dil* ve *yürek* kelimeleriyle yapılmış *köngül birmek*, *köngülini almak*, *dili titremek*, *yüreğini dağlamak*, *yürekke taş urmak* gibi 50 deyim bulunmaktadır.

Eserde “*yol*” sembolü ile yapılmış *yolını tutmak*, *yolge kırmak*, *yol adaşmak*, *yol tapmak*, *yoldın kaytmak*, *yolda kalmak*, *yoldın kalmak* gibi 21 deyim vardır.

Metinde en sık kullanılan deyim; *karma karışık bırakmak*, *karıştırmak*, *bozmak* anlamlarındaki *berhem urmak* deyimini olup 29 defa kullanılmıştır

Mebde-i Nur’da geçen deyimlerde yardımcı fiil olarak en fazla *urmak* fiilinin kullanılması dikkat çekmektedir. Otuz farklı deyim *urmak* yardımcı fiili ile yapılmıştır. Ayrıca *urmak* yardımcı fiili ile yapılan deyimler, kullanım sıklığı bakımından da en önde gelmektedirler.

Deyimleri, unsurları bakımından değerlendirdiğimizde şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır: 1) özne + fiil yapısında 32 deyim, 2) nesne + fiil yapısında 197 deyim, 3) yer tamlayıcısı + fiil yapısında 58 deyim, 4) zarf + fiil yapısında 31 deyim, 5) özne + yer tamlayıcısı + fiil yapısında 2 deyim, 6) yer tamlayıcısı + nesne + fiil yapısında 34 deyim, 7) yer tamlayıcısı + zarf + fiil yapısında 6 deyim, 8) nesne + zarf + fiil yapısında 31 deyim, 9) yer tamlayıcısı + özne + fiil yapısında 5 deyim, 10) zarf + nesne + fiil yapısında 7 deyim, 11) nesne + özne + fiil yapısında 1 deyim, 12) zarf + özne + fiil yapısında 1 deyim, 13) nesne + yer tamlayıcısı + fiil yapısında 4 deyim, 14) zarf + zarf + fiil yapısında 1 deyim, 15) özne + zarf + fiil yapısında 7 deyim, 16) yer tamlayıcısı + özne + nesne + fiil yapısında 1 deyim, 17) zarf + özne + zarf + fiil yapısında 1 deyim, 18) özne + yer tamlayıcısı + zarf + fiil yapısında 1 deyim, 19) yer tamlayıcısı + özne + yer tamlayıcısı + özne + fiil yapısında 1 deyim.

Deyimleri, kullanılan kelimelerin kökeni bakımından değerlendirdiğimizde şöyle bir sonuç çıkmaktadır: 1) Unsurlarının tamamı Türkçe olan deyimler 100 adet, 2) Fiili Türkçe diğer unsurları Arapça olan deyimler 55 adet, 3) Fiili Türkçe diğer unsurları Farsça olan deyimler 174 adet, 4) İlk unsuru Farsça diğerleri Türkçe olan deyimler 7 adet, 5) İlk unsuru Arapça diğerleri Türkçe olan deyimler 8 adet, 6) Türkçe + Arapça + Türkçe yapısında 12 deyim, 7) Türkçe + Farsça + Türkçe yapısında 12 deyim, 8) Arapça + Farsça + Türkçe yapısında 18 deyim, 9) Farsça + Arapça + Türkçe yapısında 18 deyim, 10) Diğerleri ise karışık yapılarda olup 27 deyimdir.

KAYNAKLAR

Akkök, Elif Arıca (2007), “Deyimlerin Anlambilimsel ve Bilişsel Özelliklerine Göre Tahmin Edilebilirliği: Yabancı Dilde Bir Uygulama” **Dil Dergisi** 138, s: 18-33. Ankara.

Aksan, Doğan (1995), **Her Yönüyle Dil**, TDK Yayınları, Ankara.

GEDİK, Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler .....

- Aksan, Doğan (2001), **Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Abdullah, Hacı İsmetullah (Haz.) (1994), **Babarahim MeşrebMebde-i Nûr**, Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası Fen Neşriyatı. Taşkent/Özbekistan.
- Elçin, Şükrü (1986), **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1985), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Fıdancı, Mahmut (1994), “**Şah Meşreb Menakıb-namesi**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Gedik, Sadi (2010), **Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi (İnceleme-Metin-Gramer-Dizin)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gencan, Tahir Nejat (1983), **Dilbilgisi**, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- Johanson, Lars (2007), (Çev. Nurettin Demir) **Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler**, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2007), **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Palmer, F. R. (Çev. Ramazan Ertürk) (2001), **Semantik, Yeni Bir Anlambilim Projesi**, Kitabiyat Yayınları, Ankara.
- Sinan, Ahmet Turan (2008), “Deyim Kavramı Üzerine Notlar -1” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt: 18, Sayı:2 Sayfa: 91-98 Elazığ.
- TAD1 Türk Atasözleri ve Deyimleri 1** (1992), Haz: Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, MEB Yayınları, Ankara.
- Toklun, Selahattin (2001), “Meşreb (1640-1711)”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 454, s. 110-115.

EK

KİTAB-I MEBDE-İ NUR'DA GEÇEN DEYİMLERİN SÖZLÜĞÜ

A

- âb-ı dîde tök-** : göz yaşı dökmek, ağlamak (35/21)
- âb u reng bir-** : (?) 8/20, 119/98.
- âb-rüy tap-** : yüz suyu bulmak, iyilik bulmak, iyilikle karşılaşmak 1/13, 133/11
- âb-rüy tile-** : yüz suyu dilemek, yardım istemek, 12/27
- âb-rü tök-** : yüz suyu dökmek, çalışmak çabalamak 1/13, 179/6
- ‘adem şehrige kir-** : yokluk dünyasına girmek, doğmak, dünyaya gelmek, 234/11

- āftāb tutul-** : güneş tutulmak, 3/17
āh ur- : üzülmek, feryat etmek, 8/25, (25 defa)
‘ahdınġnı boz- : ahdini bozmak, sözünde durmamak, sözünden vaz geçmek, 226/10.
āh-ı serd ur- : feryat etmek, şiddetli üzülmek, 12/23
aklı saġat: akli yerinde olmayan, dengesiz, 141/41
aklı yet’alma-: akli yeterli olmamak, anlama gücü zayıf olmak, 27/37, 113/17
‘ālemġa şūr sal- : karışıklık çıkarmak, fitne çıkarmak, düzen bozmak, 36/9
anadın peşimān kil- : doğduğuna pişman olmak, hep şanssız olmak, 2/
arşke başı yetüş- : arşa başı ulaşmak, onurlanmak, çok değerli olmak, 209/2
atını tut- : adını tutmak, 29/1, 57/37, 57/38, 146/18, 146/19
ayaġıġa yıkıl- : birinin ayaġına yıkılmak, birine yalvarmak yakarmak, 25/2
‘ayn yerge tüş- : gözü yere düşmek, çok ağlamak 127/42.
āzāde tut- : önde tutmak (?) 205/40 .
āzār bir- : incitmek, rahatsız etmek, 58/41, 91/23.
āzārın kör- : incinmek, rahatsız edilmek, 58/42.

B

- baġrı āb bol-** : baġrı su olmak, çok çok üzülmek, 199/46.
baġrı köy- : baġrı yanmak, iç sıkıntısı çekmek, 157/28.
baġrını hūn kıl- : baġrını kan eylemek, 63/16.
bahāsi ikki pul : çok kıymetsiz, değeri çok düşük, 190/8.
bahrge ġavta ur- : denize derinlik vurmak, bir konuda çabalamak, bir alanda büyük gayret göstermek, bir konuda derinlik kazanmak, (?) 27/45.
bahye-i ġmānge reng ü rīv sal-: imanının dikişine hile salmak, inancını bozmaya çalışmak, tereddüt oluşturmak, 178/84.
bāl u per bol- : kol kanat olmak, destek olmak, yol göstermek, 133/15.
bāl u perini tūzet- : kol ve kanadını düzeltmek, bir yere ulaşmak için kullanılan aracı düzeltmek, 238/7.
bāl u per ur- : kol kanat vurmak, çabalamak, gayret sarfetmek, 204/30.
baş köterme- : başını götürmemek, uzaklaşmamak, bir şeyden vaz geçmemek, 195/6.
başı çayna- : başı kaynamak, büyük sıkıntıya düşmek, 12/19, 144/2, 179/30.
başı bilen kit- : yok olmak, başını kaybetmek, 175/2.
başının aylan- : birinin çevresinde dolanmak, ayrılmamak, tabi olmak, 199/77, 119/49.
başıġe yit- : başına yetmek, başını kaybetmesi için yeterli olmak, yok olmak, 132/9, 146/3, 158/6.
başınġa tüş- : başına gelmek, rast gelmek, karşılaşmak, 2/3, 105/44, 141/99.
başına belā kil- : felakete düşmek, başına bela gelmek, 206/23, 226/19.
başına hāk saġ- : başına toprak saġmak, pişman olmak, pişmanlıklar yaşamak, feryat etmek, ayıplamak, 202/8, 89/17.
başına tofraġ saġ- : başına toprak saġmak, kınamak, ayıplamak, 60/37, 69/24.
başına kūhlar tüş-: büyük dertlerle karşılaşmak, başına büyük belalar gelmek, 113/37, 237/88.
baş ur- : baş vurmak, necat istemek, secde etmek, 35/10, (8 defa).
baş üstide sāyebān bol- : başın üstünde gölge olmak, korumak, muhafaza etmek, kötülöklere karşı engel olmak, 155/9.
başı arşke yet- : çok başarılı olmak, değer kazanmak, onurlanmak, 100/5.

GEDİK, Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler .....

- başı kit-** : yok olmak, büyük felakete uğramak, 198/11.
başını ur- : başını vurmak, kurtuluş istemek, secde etmek, 20/45, (6 defa).
başını fariğ kıl- : bir şeyden uzaklaşmak, terk etmek, 33/9.
başını kalem yap- : başını kalem yapmak, (?) 199/10, 211/17.
başını keraht kıl- : başını sabit kılmak, 178/69.
başını yi- : yok etmek, büyük belaya düşürmek, 185/15.
başke tüş- : başa gelmek, karşılaşmak, 54/15, 59/24, 73/56, 99/6.
bâtin çeşmini aç- : gönül gözünü açmak, kalp gözünü açmak, sırları keşfetme kabiliyeti kazanmak, 199/3.
behre tap- : nasip bulmak, payını almak, 215/1
behri açıl- : nasibi açılmak, iyi şeylerle karşılaşmak, 108/5.
berhem ur- : karma karışık bırakmak, karıştırmak, bozmak, 6/8, (29 defa).
berhem yi- : karışıklık yemek, bozulmak, keşmekeş olmak, 98/4.
bî-câ ok at- : yersiz ok atmak, sonuç getirmeyecek, yersiz iş yapmak, 48/31.
bil bağla- : bir şeye dayanmak, bir şeyden medet ummak, 226/31, 121/8, 122/3, 142/8.
bilini ihlâşdın kemer bağla- : işini samimiyetle yapmak, samimiyet ipine sarılmak, ihlas sahibi olmak, 198/40.
bilinġni bağla- : önlem almak, tedbirli olmak, 222/2.
bî-perde sūhan kıl- : perdesiz söz söylemek, açık söylemek, açık konuşmak, 81/66.
bir birini dāmenige yapuš- : bir birinin eteğine yapışmak, birbirinden yardım istemek, 118/16.
(bir şeyden) bir kadem çıkma- : bir şeyden az miktarda bile uzaklaşmamak, 205/16.
bir nefesde yetti deryāni yut- : yedi deryayı yutmak, olağanüstü güçlere sahip olmak, 242/23.
bir yaqadın ikki bāk baš kōter- : bir yakadan iki korkunun baş göstermesi, çok korkmak, 240/44.

C

- cān baġıšla-** : can vermek, hayatta kalmasını sağlamak, 43/11, 205/38, 212/20.
cān kulaġıdın išit- : can kulaġından išitmek, dikkatli bir şekilde dinlemek, 24/11, 129/6.
cān kulaġı birle išit- : can kulaġı ile išitmek, dikkatli dinlemek, 51/15.
cān kulaġı birle ašġla- : çok iyi anlamak, iyi anlamak, 216/10, 114/18.
cāni çık- : canı çıkmak, ölmek, 36/20.
cāni titre- : canı titremek, çok korkmak, tedirgin olmak, 184/40.
cānıdın keç- : kendini feda etmek, canından geçmek, 35/45, 243/13.
cānıdın sîr- : canına doymuş, her şeyden vaz geçmiş, 184/2.
cānını bir- : canını vermek, bir şeye canını feda etmek, 73/31.
canını teng kıl- : canını sıkmak, üzme, 216/7.
cāni kit- : canı gitmek, ölmek, yok olmak, 78/12, 141/165.
ciger-bend : evlat, çok sevilen şey, 97/46, (18 defa).
cismini kalem kıl- : cismini kalem kılmak, (?) 192/5.
cihānı toyını kōr- : dünyanın güzelliklerini görmek, mutlu olmak, 152/8.
cūš ur- : cošmak, heyecana gelmek, 1/29, 1/36, (27 defa).
cūdā tüş- : bir şeyden ayrı düşmek, ayrı kalmak, 17/9.

Ç

çāk-ı giribān bol- : yakasını yırtmak, feryat etmek, yardım istemek, pişman olmak, 128/7.

çarḥ ur- : geri dönmek, 5/37, 31/5, (13 defa).

çeng sal- : pençe atmak, ele geçirmek için el atmak, 49/28, 97/65, (18 defa).

(birinin) çengālige tüş- : tuzağına düşmek 36/18, 178/89.

çeşm bağla- : gözü bağlanmak, görememek, 15/30.

çeşm-i ahvel: şaşı gören, doğru göremeyen, yanlış yolda olan, 16/9.

çeşm-i dilni aç- : gönül gözünü açmak, iç dünyasıyla görebilmek, 19/2, 120/19, 150/23.

çeşmini tik- : gözünü dikmek, dikkatle bakmak, 141/126.

çeşm-ter bol- : gözü yaşlı olmak, çabuk ağlamak, 199/74, 99/74.

D

dāmānımı tut- : eteğine yapışmak, yardım istemek, bağlanmak, 199/69, (5 defa).

dāmege tüş- : tuzağa düşmek, 90/10.

dāmen-i devletni tut- : mutluluğun eteğinden tutmak, insanı yücelten şeye bağlanmak, 237/92.

dāmenin ber ur- : (?) 226/47.

dāmenini mazbūṭ uşla- : eteğini sıkı tutmak, birine sıkı sıkıya bağlanmak, 237/86.

dāmenini koyma- : eteğini bırakmamak, bir şeye sıkı sıkıya yapışmak, bağlanmak, 85/11.

dāmenige āteş tüş- : eteğine ateş düşmek, büyük bir tehlike ile karşı karşıya gelmek, 119/30.

dāmenige dest ur- : eteğine el vurmak, 167/8.

dāmenni yığ- : eteği yığmak, eteğini toplamak, gitmek, uzaklaşmak, 186/67.

dāne’i ḥuşc cāyige sep- : tohumu kuru yere serpmek, sonuç alınmayacak bir işe girişmek, bir şey elde edilmeyecek işe yatırım yapmak, 106/9.

dāne-i ihlāşni ik- : ihlas tohumu ekmek, 148/3.

(bir şeyden) dāstān aç- : anlatmak, hikayeleştirmek, 40/26, (beş defa).

(bir şeyden) defter aç- : anlatmak, hikayeleştirmek, 1/32, 5/14, (8 defa).

defteridin saḥt tığ- : anlatılan şeyden rahatsız olmak, 178/69.

defterni biti- : defteri yazmak, anlatmak, 27/55.

defter-i işkdın gepür- : aşk defterinden bahsetmek, aşkı anlatmak, 35/54.

dehānı bağla- : ağız bağlamak, konuşmamak, diline sahip olmak, 17/11.

dem al- : dinlenmek, istirahat etmek, 58/9.

dem urma- : söz etmemek, anlatmamak, 57/57, 211/17, (17 defa).

derd kör- : dert görmek, dert yaşamak, sıkıntılarla karşılaşmak, 8/20, 8/29, 22/11, 89/67.

derd-i seri bol- : baş derdi olmak, en öncelikli dert olmak, 11/29, 113/31.

derdni aç- : derdini anlatmak, 8/20.

deryā-dil bol- : derya gönüllü olmak, gönlü zengin olmak, 190/40.

dest bir- : el vermek, yardım etmek, 54/5, 97/22, 118/19, 158/10, 236/89.

dest ur- : el vurmak, dokunmak, 3/25, 8/70, (14 defa).

dest ü pā kuru- : eli ayağı kurumak, ölümü yaklaşmak, 229/3.

dest ü pā yetür- : el ayak yetiştirmek, yardımına yetişmek, 243/6.

destidin kit- : elinden gitmek, kaybetmek, 150/2.

destiṅge kir- : eline geçmek, sahip olmak, yönetimi altına girmek, 236/32.

destiṅni kūtah eyle- : elini kısa etmek, gücü azalmak, 91/7.

GEDİK, Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler .....

- destiṅni taşla-** : (?) elini çırpmak, elini sallamak, 159/6.
dest-i kütah bol- : eli kısa olmak, bir şeye zayıf davranmak, 159/1.
destini al- : elini almak, elini tutmak, 148/10.
destini uzat- : bir kimseye iyilik amacıyla yaklaşmak, elini uzatmak, 199/45.
dest tap- : el bulmak, destek bulmak, 24/4, 53/28, 54/9, 54/14, 97/3.
dest tigür- : el değdirmek, dokunmak, 186/97.
dest tut- : el tutmak (?), 42/37, 111/16, 160/2, 198/57, 200/14.
dest ü pây ur- : el ve ayak vurmak, çabalamak, mücadele etmek, 42/30, (14 defa).
dest-vasi'lik : el genişliği, bolluk, zenginlik 44/19.
dest yetiş- : el ulaştırmak, kavuşmak, 21/9.
diraht-ı bî-şemer bolma- : meyvesiz ağaç olmamak, faydalı olmak, faydalı işler yapmak, 143/7.
diraht şemerge yatar bol- : ağacın meyve vermeye başlar olması, bir şeyden netice almaya başlamak, ürün elde etmeye başlamak, 6/14.
dide aç- : göz açmak, (?) 15/28, 25/14, 39/8, 47/6, 215/35.
dide hün-âlüde : gözü kanlı, çok ağlamış, çok dertli, 16/15.
dide tig- : göz dikmek, zarar vermek üzere kastetmek, 54/11.
dide tik- : göz dikmek, dikkatle bakmak, 215/25.
dideni nemnâk kıl- : gözü yaşlı kılmak, ağlamak, 221/8.
dideni rüşen kıl- : gözü aydın kılmak, sevindirmek, güzel haber vermek, 237/70.
didesin aldıda : birinin gözünde bir şeyin kıymeti, 117/25.
didesidin hün tök- : gözünden kan dökmek, çok ağlamak, 119/28, 127/44.
didesi ter bol- : gözü yaşlı olmak, ağlamak, 160/8.
dil aç- : gönlünü açmak, bir şeyi sevebilmek için gönlünde yer vermek, 57/92, 83/8.
(bir şeye) dil bağla- : gönül bağlamak, çok sevmek, 149/5.
dil ber- : gönül vermek, âşık olmak, bağlanmak, 36/5, 238/7.
dildin çıkar- : bir sözü gönülden söylemek, 69/41.
dil dü-nîm bol- : gönlü iki parça olmak, çok korkmak, derinden etkilenmek, 156/61.
dil tapşur- : bir şeye ya da kimseye gönlünü teslim etmek, sevmek, âşık olmak, 35/2.
dilge câ kıl- : gönülde yer etmek, 63/29.
dilge câ bol- : gönülde yer bulmak, bir şeyin sevgisinin gönülde oluşmaya başlaması, 178/33.
dilige derd tüş- : gönlüne dert düşmek, kaygılanmak, 234/27, 237/52.
dilge gam tüş- : gönüle gam düşmek, kederlenmek, üzülme, 89/42.
dilge şek keltür- : gönüle şüphe getirmek, şüphe etmek, şüpheye düşmek, 36/1, 223/2.
dilge naqş kıl- : gönülde iyice yer etmek, hatırına almak, 126/28.
dilge tökül- : gönüle dökülmek, gönüle gelmek, 52/29.
dilge ur- : gönle vurmak, gönülde ortaya çıkmak, 207/68, 211/9, 165/16.
dilğa yetüş- : gönüle yetişmek, gönüle ulaşmak, 224/5.
dili sefid bol- : gönlü ağarmak, gönlü tertemiz olmak, gönlü parlamak, 178/15.
dili titre- : gönlü titremek, ürpermek, 7/6, 106/67, 141/119.
dilni boz- : gönlü bozmak, gönülde çirkin duygular oluşturmak, 179/8, 197/37.
dilini pâkize kıl- : gönlünü temiz kılmak, çirkin duyguları uzaklaştırmak, 107/8.
dilini süst kıl- : gönlünü tembelle kılmak, bir işi yapma konusunda isteksiz olmak, 98/10.
dilini şâd it- : gönlünü mutlu etmek, sevindirmek, 178/70.
dili uyğan- : gönlü uyanmak, gerçekleri görmeye başlamak, 190/27.

dilini uygat- : gönlünü uyandırmak, gerçekleri görmesini sağlamak, 219/2.
dilini üz- : bir şeyden gönlünü ayırmak, gönlünü koparmak, 208/2, 235/15.
dilni arıt- : gönlü temizlemek, gönlü kötü duygulardan arıtmak, 40/19.
dilni gaflet bas- : gönlü gaflet basmak, gönlün gerçekleri göremez olması, 221/18.
dilni ğubâr kııl- : gönlü kirletmek, gönüldeki güzel duyguları kaybetmek, 10/13.
dil ü dide rüşeni: gönlü ve gözü parlatan, insana mutluluk veren, 226/61.
dîni kit- : dini gitmek, dinsiz kalmak, dinden çıkmak, 178/19.
dost tut- : dost edinmek, 215/32, 106/81, 182/1.
dükân aç- : bir şeyle meşgul olmak, bir usul üzere hareket etmek, 23/52, 23/54.
(bir şeyin) dükânın kır- : bir şeyle meşgul olmak, bir şey üzere hareket etmek, 193/49, 197/12.
dünyage kil- : dünyaya gelmek, doğmak, 168/1.
dü reng bol- : iki renk olmak, iki yüzlü olmak, 31/15.
dürni saç- : bir sırrı açığa vurmak, 199/21.

E

elem tart- : elem çekmek, sıkıntı içinde olmak, 202/4.
engüş- nümâ bol- : parmakla gösterilmek, meşhur olmak, insanlar tarafından dikkat çekmek, 146/16.
esb-i dilni dağla- : gönül atını yaralamak, 35/28.
eşer kııl- : eser kılmak, iz bırakmak, etkilemek, 44/34, 140/11, (6 defa).
eşer kal- : belirti kalmak, iz kalmak, 62/9.

G

ġam ye- : dert edinmek, üzüntü çekmek, 36/22, 57/67, (7 defa).
ġam- ħâr bol- : gam yemek, üzüntü çekmek, kederlenmek, 99/77.
ġayrı dildin çıkar- : her türlü yabancı unsuru gönülden çıkarmak, tasavvufta Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak, 58/66.
gerden bir- : boyun vermek, boyun eğmek, emri altına girmek, tabi olmak, 106/52.
gerden ig- : boyun eğmek, uymak, tabi olmak, 121/4.
gerden ur- : boyun vurmak (?) 11/39, 50/3.
gerdenige kal- : boynuna kalmak, üzerinde kalmak, sorumluluk almak, 226/125.
gerdeni ħam (kııl-) : boynunu eğmek, acizliğini kabul etmek, tabi olmak, 37/15, (7 defa).
gerdenini sın- : boynunu kırmak, boynunu eğmek, acizliğini kabul etmek, 106/37.
gevherni aç- : gevheri açmak, sır olan kıymetli bir bilgiyi söylemek, bir sırrı açığa vurmak, 7/5.
girîbân çâk (kııl-) : yakasını yırtmak, perişan olmak, çok üzülme, 16/14, (3 defa).
ġuş-ı dil birle işit- : gönül kulağı ile işitmek, isteyerek dinlemek, 114/20.
ġuş-mâl bir- : uyarılmak, azarlamak, kulağını çekmek, 50/17, 110/34, (5 defa).
ġuş-mâl tap- : uyarılmak, azarlanmak, kulağı çekilmek, 150/17.
ġuş-mâl tig- : uyarı değmek, uyarılmak, azarlanmak, 180/25.

H

ġâk-i pâyın közge sür- : ayağının tozunu gözüne sürmek, birine her şeyiyle hizmet etmek ve bağlanmak, 119/46.
ġâk'nı sat- : Hakk'ı satmak, dünya menfaati için Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmek, 97/10.
ġâlî câm iç- : boş bardak içmek, taklit etmek, yapıyor gibi görünmek, 98/5.

GEDİK, Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler .....

- halknı mālın yığ-** : halkın malını toplamak, hırsızlık yapmak, ticarete sahtekarlık yapmak, 83/3.
hāne-i dilni süpür- : gönül evini süpürmek, nefsanî duygulardan uzaklaşmak, 25/4.
hānmānıdn keç- : evinden geçmek, evini terk etmek, 35/45, 243/13.
hātırdın çık- : hatırdan çıkmak, unutmak, değer vermemek, 18/27, 18/34, 184/21.
hātırige kil- : hatırına gelemek, hatırlamak, 8/4, 48/60, 179/28, 190/46, 191/10, 240/22.
hātırige yüz girih sal- : içine yüz düğüm salmak, kafasını karıştırmak, üzüntüye sevk etmek, 149/15.
helāl loqma yetkür- : helel kazanç kazanmak, 125/4.
himmetdin kemer bağla- : himmetten kemer bağlamak, Allah'ın yardımına dayanmak, 5/15, 23/7.
hoş kil- : hoş gelmek, mutlu etmek, 14/24, 81/14, 81/116.
hün-ābe tōk- : kanlı göz yaşı dökmek, çok ağlamak, 129/1.
hün-ābe yut- : kan yutmak (?) 136/4, 141/83, 184/25.
hün-ı hasūdın ye- : hasetçi kanını yemek (?) 141/135.
hünümü tōk- : kanını dökmek, yaralamak veya öldürmek, 114/15.
hün yut- : kan yutmak (?) 193/51.
hüş kit- : akli gitmek, şuuru kaybolmak, 65/33.
hüşige kil- : hatırına gelmek, hatırlamak, 81/34.
hüner ur- : hüner vurmak, beceri göstermek, 112/4.

İ

- ‘ibret al-** : ibret almak, kötü bir olaydan ders çıkarmak, 8/43, 30/17, (14 defa).
igri yoldın kayt- : eğri yoldan dönmek, kötü davranışlarını bırakmak, 178/34.
ikki dünyanı kilidini tap- : iki dünyanın kildini bulmak, her iki dünyanın sırrını çözüp mutlu olmanın yolunu bulmak, 119/73.
ikki işni başını tut- : iki işi birden yapmaya çalışmak, 178/46, 178/47.
ikki közidin kan tōk- : iki gözünden kan dökmek, çok ağlamak, 76/5.
īmāni köy- : imanı yanmak, imansız duruma düşmek, 103/8, 106/10.
īmānını sat- : imanını satmak, dünya için imanından vaz geçmek, 48/31.
īmān kiltür- : iman getirmek, inanmak, 225/28, 225/44.
işikini bağla- : eşliğini bağlamak, kapısını kapatmak, girişe engel olmak, 66/51.

K

- qaddiᅇni ᅇam kı1-** : boyunu bükmek, gururdan uzak olup acziyetini kabul etmek, 194/2.
qadem koy- : ayak koymak, bir şeye başlamak, bir yere girmek, 2/1, 2/7, (28 defa).
qademni ilgeri koy- : ayağını ileri koymak, bir şeyde ileri gitmek için dayıma mücadele etmek, 37/3, 107/4, 119/100, 167/1, 178/3.
(bir şeyin) qadri bil- : bir şeyin kadrini, kıymetini, değerini bilmek ve ona göre davranmak, 111/13.
qahrı kil- : kahrı gelmek (?), 27/36.
qalbi pāre bol- : kalbi parçalanmak, kalbi kırılmak, incinmek, üzülmek, 76/4.
qalem ur- : kalem vurmak (?), 81/81.
qāmetini nūn eyle- : boyunu nun etmek (?), 124/50.
qan yığla- : bir sıkıntıdan dolayı çok ızdırıp çekmek, çok ağlamak, 8/25, (16 defa).
qan yut- : kan yutmak (?), 141/67, 193/79.
qararı qalma- : kararı kalmamak, gücü kalmamak, karar verememek, 199/53.

- kārvān kitti**: fırsat kaçı, 170/7, 227/11.
kāse-i hūn yut- : kan çanağı yutmak (?), 27/34.
ķaygudın ķaddı kemān bol- : kaygıdan boyu bükülmek, çok çile çekmek, dertten iki büküm olmak, 119/8.
ķazādın ķaç- : kazadan kaçmak, takdire boyun eğmemek, 218/19.
(birini) kem ķör- : birini küçük görmek, hafife almak, 145/9.
(bu yolda) kemer bağla- : kararlı olmak, 206/17.
ķeyfiyet al- : keyfiyet almak, bilgi edinmek, doğruları öğrenmek (?), 63/20.
ķirāga iş buyur- : kendi yapması gereken işi başkasına havale etmek, 237/34.
ķıstđın dest ķöter- : ekinden eli uzaklaştırmak, çabalamamak, gayreti bırakmak, 45/12.
ķol bir- : el vermek, müritliğe kabul etmek, 186/90.
ķolı bağlan- : eli bağlanmak, hareket kabiliyeti elinden alınmak, 89/61.
ķoluńđını sańla- : elini saklamak, eline sahip olmak, eli ile zarar vermemek, 129/4.
ķoluńđını kūtāh eyle- : elini kısa eylemek, bir işle ilgilenmeyi azaltmak, 139/4.
ķol ķöter- : el kaldırmak, dua etmek, 37/15, 72/5, 112/14.
(-dın) ķol ķöter- : bir şeyden eli uzaklaştırmak, bir şeyden uzaklaşmak, 221/13, (4 defa).
ķol yu- : bir şeyden el yumak, sahip olunan bir şeyden vaz geçmek bırakmak, bir şeyle ilgisini kesmek, 1/68, 1/68, (14 defa).
ķolda nāmı kűzede ābı bolma- : elde namı kasede suyu olmamak, hiçbir şeye sahip olamamak, 45/6.
ķolge kir- : ele girmek, bir şeye sahip olmak, 14/9, 27/14, (9 defa).
ķolge al- : ele almak, yönetimi altına alamak, 223/3, 142/5.
ķolge kil- : ele gelmek, birinin idaresi altına girmek, 97/51.
ķolge tut- : ele tutmak, elde tutmak, sahip olmaya devam etmek, 112/10.
(birinin) ķolıge bir- : birinin idaresine vermek, 39/71, 69/55.
(birinin) ķolıge tűş- : birinin eline düşmek, birinin insafına kalmak, 124/5, 49/4.
ķolımı tut- : elini tutmak, yardım etmek, 10/8, 203/5, 193/55, 226/114.
ķolımı sal- : elini salmak, elini bırakmak, dayanaktan vaz geçmek, 10/10, 54/25, 180/10.
ķolımı öp- : elini öpmek, saygısını göstermek, 119/56.
ķolumı üz- : elini bırakmak, desteğini kesmek, 203/6, 221/7, 243/33.
ķolıge rahtı (bolma-) : elinde azığı olmamak, hazırlığı olmamak, 199/62.
ķoluńđın kil- : elinden gelmek, bir işi becerilemek, 13/14, 142/1, (7 defa).
ķoldın al- : elden almak, birini bir şeyden mahrum etmek, 220/8, 184/54, (4 defa).
ķoldın kit- : elden gitmek, sahip olduğu şeyi kaybetmek, 27/34, 39/45, (17 defa).
ķoldın üz- : elden koparmak, yoksun bırakmak, 243/28.
ķolını ur- : eli vurmak, el sürmek, dokunmak, 220/37, 172/25.
ķolını tart- : eli çekmek, el sürmemek, dokunmamak, 156/40.
ķoluńđın birme- : elinden vermemek, bırakmamak, 10/6, 44/26, (6 defa).
ķol uzat- : el uzatmak, yardım etmek, destek olmak, 50/36, 53/25, 203/3.
ķońđıl üz- : bir şeyden sevgisini kesmek, uzaklaşmak, gönlünü koparmak, 226/10.
ķońđılın ađrıt- : birini kırmak, üzmemek, 199/49, 58/43.
(birinin) ķońđılını al- : teselli etmek, sıkıntısını gidermek, ilgilenmek, 105/27, 142/8.
ķońđılını tap- : gönlünü bulmak, teselli etmek, gönlünü almak (?), 76/19, 77/13.
ķońđılıge nakş kıl- : gönlüne nakş etmek, içine işlemek, 216/17.
ķońđılıge cā bir- : gönlünde yer vermek, sevgisini taşımak, 178/24.
ķońđılıge ğayret tűş- : gönlüne ğayret düşmek, şevke gelmek, 193/5.

GEDİK, Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler .....

- (bir duyguyu) **könglige sal-** : gönlüne salmak, içine ilham etmek, 90/42, 113/3, 156/35.
könglige ziyâ ber- : gönlüne ziya vermek, içini aydınlatmak, 176/1.
köngüldin köter- : bir duyguyu gönülden uzaklaştırmak, gidermek, 18/16, 65/32.
köngüldin dür bol- : gönülden uzak olmak, 47/5.
köz açıp yakın bil- : bir şeyi çok yakın bilmek, 89/18.
köz tik- : göz dikmek, bir şeyi elde etmek istemek, 17/12, 28/18, 40/13, 215/7.
köz tut- : göz tutmak, kendisini olduğundan farklı göstermek, 30/11.
közün sal- : gözden uzaklaştırmak, 162/18.
köz yumul- : ölmek, 12/13, 112/54.
közünğni nürü kit- : gözünün nuru gitmek, yaşlanmak, 13/3, (7 defa).
közünğni akı bol- : gözünün akı olmak, çok yakın olmak, 142/1.
közünğ aç- : gözünü açmak, uyanmak, dikkatini toplamak, 69/51, 89/48.
közi tüş- : gözü bir şeye düşmek, bakmak, 115/5, 135/3, 184/8.
közünğ çıksın! : Gözün çıksın! Yazıklar olsun! 141/98.
közidin hün tök- : gözünden kan dökmek, çok ağlamak, çok üzülme, 155/33.
kucağ aç- : kucak açmak, yakınlık göstermek, misafir etmek, ilgilenmek, 36/17.
küçe-i teslîmni tut- : teslim köşesini tutmak, tevekkül etmek, 206/23.
kulak sal- : kulak salmak, kulak vermek, dinlemek, 1/5, 121/2, 128/2, 141/27, 199/31.
kulakğa al- : kulağa almak, söyleneni dikkate almak, 185/31.
kütâh akl- : akli kısa, anlayışı kıt, 231/3.
küteh-nazar: kıt görüşlü, anlayışı kısa, 6/15, 20/2, 37/13.

L

- lâf ur-** : laf vurmak, söylemek, anlatmak, 8/40, 58/26, (16 defa).

M

- ma'rifet kapısı açıl-** : marifet kapısı açılmak, bilgi yollarını keşfetmek, manevi bilgileri öğrenmeye başlamak, 81/34.
mağâm tut- : makam tutmak, yer edinmek, 211/14.
mâl hâbs it- : mal biriktirmek, zengin olmaya çalışmak, 236/79.
maşlahat körset- : maslahat göstermek, barışmak, yaklaşmak, 12/5, 39/2.
mâtem tut- : yas tutmak, çok üzülme, 27/34, 141/83.
mâ vü menî kııl- : kibirlenmek, enaniyet göstermek, ben ben demek, 126/43.
menzil bir- : yer vermek, yöneltmek, yönlendirmek, 117/30.
menzil tut- : menzil tutmak, yer edinmek, mekan tutmak, 13/10, 193/51.
menzildin çık- : menzilden çıkmak, yoldan çıkmak, doğruluktan uzaklaşmak, 125/29.
merdni ser-riştesini boz- : (?), 178/3.
mukaddem tut- : önde tutmak, bir şeye daha fazla önem vermek, 17/10.
müm kııl- : mum kılmak (?), 47/16.
(bir şeyi) mum it- : mum etmek, eritmek, yıkmak, 214/21.
muşibet tomıdın dâmân izle- : musibet elbisesinden etek istemek, kendisi bela olan bir şeyden yardım istemek, 25/8.
mühr kııl- : mühürlemek, onaylamak, 58/12.
mülk-i dilni aç- : gönül mülkünü açmak, iç dünyasını ortaya koymak, 132/8.
mülk-i dilni boz- : gönül mülkünü bozmak, huzurunu kaçırmak, iç sıkıntısı yapmak, 141/44.

mülk-i naḥvetke alev sal- : gurur ülkesini aleve vermek, gururu ortadan kaldırmak, 135/17.

müşkili açıl- : sıkıntısı giderilmek, problemi çözülmek, 82/25.

N

nāmını tut- : adını tutmak (?) 16/5, 16/7.

nār-ı ışığı tutaş- : aşk ateşine tutuşmak, âşık olmak, 35/57.

nazarı dilge koy- : bakışını gönle çevirmek, gönlüne dikkat etmek, 21/14.

nazarı tüş- : nazar etmek, bakmak, 46/11.

nazar tap- : nazar bulmak, nazar değmek (?) 60/23.

nazarı ilgeri qoy- : nazarı ileri koymak, ileri görüşlü olmak, geleceğe bakmak, 10/2.

nefes tutul- : nefesi tutulmak, yaşlanmak, zor nefes almak, 46/14.

neseb bâzârını ğarkı (bol-) : asabiyet yapmak, kavmiyetçilik yapmak, 119/2.

nīm-nigā kııl- : yarım bakmak, bakıverip geçmek, 97/7.

Ö

öz ayağına tışe ur- : kendi ayağına balta vurmak, farkında olmadan kendi kendine kötülük yapmak, 141/89.

özünġdin kiç- : kendinden geçmek, kendini feda etmek, 142/9.

özini taşla- : kendi kendini atmak, 28/10.

özini ur- : kendi kendine vurmak, çok üzölmek, 225/10, 225/26.

P

pā tut- : ayak tutmak (?) 212/50.

pāy koy- : ayak koymak, bir işe dahil olmak, bir iş için hareket etmek, 47/13, 182/5.

pāyige baş koy- : ayağına baş koymak, yalvarmak, yakarmak, 92/24.

pāyige dām tüş- : ayağına tuzak düşmek, ansızın bir belaya çatmak, 217/15.

pāyi bağlan- : ayağı bağlanmak, bir engel sebebiyle hareket edememek, 217/15.

pāyige yıķıl- : ayağına yıkılmak, yalvarmak, yakarmak, 119/18.

perde bol- : perde olmak, görünmesine engel olmak, 88/20.

perdesini yırt- : perdesini yırtmak, gizli olanı ortaya çıkarmak, 214/20, (7 defa).

perde tut- : perde tutmak, gerçeğın görünmesine engel olmak, 117/25.

R

rāḥat kör- : rahat etmek, sıkıntı çekmemek, 17/12.

rāḥ tut- : yol tutmak, yönelmek, 199/52.

rāḥ-ı ‘acizlikni tut- : acizlik yolunu tutmak, tasavvufta müridin kendisini Allah’ın varlığında yok kabul etmesi, 110/42, 111/27, 120/25.

rāḥını bağla- : yolunu bağlamak, ilerlemesine engel olmak, 119/31.

rāḥ-ı vefā tut- : vefa yolunu tutmak, vefalı olmak, 1/92.

reğı titre- : damarı titremek, çok korkmak, 103/5.

reng-ü rüyı uç- : yüzünün rengi uçmak, beti benzi atmak, çok heyecanlanmak, çok korkmak, hastalanmak, 178/51.

rū bir- : yüzünü göstermek, ortaya çıkmak, tezahür etmek, 35/63, 47/9, (14 defa).

rū-gerdān bol- : yüz çevirmek, dönmek, bir anlayıştan dönmek, 127/25, 138/4, 141/128.

rışe-i iḥlāş tut- : ihlas püskülü tutmak, ihlaslı olmak, 24/9.

S

sābit-kādem (bol-) : ayağı sabit olmak, kararlı olmak, 18/12, 27/49, (19 defa).

saķal akarıp tış tüş- : sakalı ağıarıp dişi düşmek, yaşlanmak, 33/10, 227/8.

GEDİK, Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde Deyimler .....

- sarı kadem koy-** : -e doğru ayak koymak, yönelmek, 110/33.
sāyebān izle- : gölge istemek, korunak istemek, koruyucu istemek, 91/35.
sāye-i merdīge yıkıl- : bir kişinin gölgesine yıkılmak, birinin koruması altına girmek, 115/2.
sāyebān tile- : gölge istemek, korunak istemek, koruyucu istemek 141/53.
sāyesi tüş- : gölgesi düşmek, belirlemek (?) 41/31, 132/5, 197/29.
seferni piş tut- : seferi ileride tutmak, tasavvufta tasavvuf ehlinin seyr-i süluku her şeyden önde tutması, 8/51.
seferni ilgeri tut- : seferi ileride tutmak, tasavvufta tasavvuf ehlinin seyr-i süluku her şeyden önde tutması, 204/46.
ser aç- : baş göstermek, ortaya çıkmak, 36/11.
ser ur- : baş göstermek, ortaya çıkmak, görünmek, 1/46, 1/62, (10 defa).
ser-ber ur- : baş göstermek, ortaya çıkmak, görünmek 1/80, 9/3, (12 defa).
ser-gerdān kııl- : başını döndürmek, kendinden geçirmek, âşık etmek, 157/5.
serini koy- : başını koymak, bir amaç uğruna kendini feda etmek, 45/50.
seride sāyebān bol- : başında gölge olmak, her an için koruma altına almak, 157/50.
ser-riştedin cüdā bol- : ipin ucundan ayrı olmak, rehberden uzak olmak, 126/10.
sīnelerni hālī kııl- (it-) : gönlünü boşaltmak, gönlünde bir şey bırakmamak, 8/77, 10/8.
sīnesige seng ur- : bağına taş vurmak, büyük pişmanlık duymak, ah vah etmek, 227/45.
sīnesi kebāb bol- : içi yanmak, feryat etmek, 241/5.
sīnesini çāk kııl- : göğsünü parçalamak, feryad u fīgan etmek, 60/28, 79/7, 127/15.
sofradın çörek aç- : sofradan çörek açmak (?) 165/5.
söz ur- : söz vurmak, söz etmek, anlatmak, 62/19.
suvge tüş- : suya düşmek, boşa gitmek, 30/2.
sūhan aç- : söz açmak, anlatmaya başlamak, 111/17.

Ş

- şevketni aç-** : büyüklüğünü göstermek, azametini hissettirmek, 29/11.

T

- tā' atın sat-** : ibadetini satmak, dünya menfaati için ibadetini kullanmak, 206/71.
taḅl kaḅ- : davul çalmak, eğlenmek, 103/29.
tāc u taḅt taşla- : tacı ve tahtı terk etmek, dünya makamını bırakmak, 226/102.
taḅsīn qal- : hayret etmek, garip karşılamak (?) 1/ 58.
taḅ ur- : atlayıp geçmek, sıçramak, üzerinden geçmek, 5/4, 104/22, (11 defa).
tekebbūr üyini boz- : büyüklük evini bozmak, gururu yok etmek, 159/4.
telbīsni yi- : oyun yemek, aldatılmak, oyuna gelmek, 178/78.
tenidin cān çık- : teninden canı çıkmak, ölmek, 8/75, 105/37, 240/4.
terāzūni kūr- : teraziyi kurmak, ölçmek, tartmak, hesaplaşmak, 62/26.
tevsen-i himmetke min- : himmet atına binmek, himmete layık olmak, himmeti kazanmak, 25/13.
ṭnāb-ı bendeligin boynuḅḅa sal- : kulluk ipini boynuna salmak, kulluḅḅa layık bir şekilde yaşamak, 116/2.
tilni saḅla- : diline sahip olmak, yanlış söz etmemek, diliyle kimseyi üzmemek, 129/4.
tūḅün sal- : düğüm salmak, kusur yapmak, zarar vermek, 39/60.
tūş kör- : düş görmek, rüya görmek, 31/20, 45/21, 170/17.

Ü

ümid üz-: ümit kesmek, ümitsiz olmak, 29/15, 184/51, 197/34.

V

vâpes tüş-: geride kalmak, 33/3.

vefânı yolını tut-: vefa yolunu tutmak, vefalı olmak, 6/17.

vücüdünü sındır-: vücudunu kırmak (?) 128/9.

Y

yakâ çäk (kıl-): yakasını yırtmak, feryat etmek, üzülme, 16/15, 221/8, (7 defa).

yâdidin çık-: hatırlından çıkmak, unutmak, 105/18, 178/13.

yâdıge kil-: hatırına gelmek, hatırlamak, 218/33, 193/39, 240/6, 240/38.

yâdığa tüş-: aklına düşmek, hatırlamak, 242/5.

yâdünga al-: hatırına almak, gönlüne yerleştirmek, 218/33.

yağa çäk eyle-: yakasını yırtmak, feryat etmek, üzülme, 105/7, 146/4, 162/5.

yağasını tut-: yakasını tutmak, yakalamak, yetişmek, 33/10.

yağasını yırt-: yakasını yırtmak, feryat etmek, 33/14, 45/31, 73/28.

yâr-ı gâr bol-: çok yakın arkadaş olmak, dost olmak, 114/25, 118/24, 149/24.

yıkılğanda kolını al-: yıkılanın elinden tutmak, zora düşene yardım etmek, 236/77.

yolda kal-: yolda kalmak, hedefine ulaşamamak, 47/10, 72/3, (8 defa).

yolda koy-: yolda bırakmak, hedefine ulaştırmamak, 49/32, 205/36.

yoldın az-: yoldan çıkmak, sapıtmak, 47/15.

yoldın çık-: yoldan çıkmak, sapıtmak, 71/11, 106/44, 141/41, 179/36.

yoldın kal-: yoldan kalmak, yola devam edememek, 166/22.

yoldın kayt-: yoldan dönmek, bir anlayıştan ya da işten vazgeçmek, 237/53.

yoldın koy-: yoldan koymak, bir işten ya da anlayıştan alıkoymak, 30/13, 187/6.

yolğa sal-: yola salmak, anlayışını düzeltmek, belli bir anlayış üzere yönlendirmek, 8/31, 39/71, 148/10, 179/36, 179/39, 199/71, 227/20.

yolge kal-: yola kalmak, devam edememek, 237/51.

yolge kir-: yola girmek, belli bir anlayışa uygun davranmak, 35/52, (13 defa).

yolge tüş-: yola düşmek, yola çıkmak, belli bir anlayışa yönelmek, 220/19, (5 defa).

yol adaş-: yoldan çıkmak, sapıtmak, azıtmak, şaşkınlık üzere kalmak, 1/27, (11 defa).

yol az-: yoldan çıkmak, sapıtmak, azıtmak, şaşkınlık üzere kalmak, 13/11.

yol açuk-: yol açık, engelsiz, 35/53.

yol tap-: yol bulmak, çare bulmak, 35/66, 79/18, 81/27, 125/36.

yol tart-: yol çekmek, yol sürmek, yönelmek (?) 19/4.

yolını aç-: yolunu açmak, önünü açmak, ilerlemesini sağlamak, 24/8, 90/9, (7 defa).

yolını bağla-: yolunu bağlamak, engel olmak, 10/7, 17/7, (7 defa).

yolını tut-: yolunu tutmak, ilerlemesine engel olmak, 169/4.

yolını ur-: yolu vurmak (?) 151/3, 176/3.

yoluğa baş ur-: yoluna baş vurmak, bir şeye yönelmek (?) 1/54.

yurtını tut-: yurdu tutmak, ülkeye hakim olmak (?) 92/17.

yükünğni yükle-: yol hazırlığı yapmak, 33/1.

yürekke taş ur-: yüreğe taş vurmak, üzüntüsünü içine atmak, 199/36.

yüregini dağla-: yüreğini dağlamak, derin üzüntüye kapılmak, 67/9.

yürek kan eyle-: yürek kan eylemek, güçsüz düşürmek, sıkılmasına sebep olmak, 62/46.

yüz ögür-: yüz çevirmek, birinden ya da bir şeyden uzaklaşmak, ilgiyi kesmek 11/17.

Z

- zamîriñ rāzını açma-** : içindeki sırrı söylememek, sırrı gizli tutmak, 188/2.
zebân aç- : dil açmak, konuşmak, anlatmaya başlamak, 241/11.
zebânı beste (bol-) : dili bağlanmak, konuşamamak, 199/54.
zebân-ı fitneler aç- : diliyle fitne yaymak, konuşarak fitne çıkarmak, 20/2.
zebân-ı kûteh: dili kısa, dikkatli konuşan, az konuşan, 199/56,
zehrîdin halvâ pişür- : zehirden helva pişirmek, kötü bir şeyden güzel bir şey üretmek,
225/12.
zehrîni üstige engübîn koy- : zehrin üstüne bal koymak